

Ғ.А.Давлаев,
ЎзР Банк-молия академияси магистранти

КОРХОНАЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ТАҲЛИЛИНИНГ РОЛИНИ ОШИРИШ

Аннотация. Мазкур мақолада корхоналарни банкротлик ҳолатидан чиқариш ва молиявий соғломлаштириш (санация) шароитида молиявий таҳлилнинг усулларида оқилона фойдаланиш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Мулкчиликда давлат улуши, молиявий соғломлаштириш, қайта ташкил этиш, молиявий таҳлил, молиявий мустақиллик, ликвидлик.

Аннотация. В данной статье даны научные предложения и практические рекомендации по рациональному использованию методов финансового анализа в условиях вывода из состояния банкротства и финансового оздоровления (санации).

Ключевые слова: Государственная доля в имуществе, финансовое оздоровление, реорганизация, финансовый анализ, финансовая независимость, ликвидность.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев хусусий сектор ва рақобат ривожланиб бораётган соҳаларда давлатнинг иштирокини кескин камайтириш, давлат улушига эга 3 мингга яқин корхона инвентаризация қилиш зарурлиги бўйича аниқ вазифаларни белгилаб берди.

Бу муҳим вазифаларни ижро этиш мақсадида Республикамиздаги 2965 та давлат иштирокидаги корхоналар фаолияти танқидий ўрганилиб, давлат мулкани бошқаришни такомиллаштириш бўйича таклифлар шакллантирилди. Жумладан, агентлик томонидан давлат активларини самарали бошқариш, иқтисодиётда давлат иштирокини кескин камайтириш, корпоратив бошқарувнинг замонавий усуллари жорий этишга қаратилган 9 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси ишлаб чиқилган ва умумхалқ муҳокамасига қўйилган. Бу ҳужжатлар билан 2020-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасининг Давлат иштирокидаги корхоналарга эгалик қилиш, уларни бошқариш ва ислох қилиш стратегиясини тасдиқлаш назарда тутилмоқда. Иқтисодиётдаги давлат иштирокининг аниқ мезонлари белгиланмоқда. Натижада мамлакат тарихидаги йирик хусусийлаштириш дастури тасдиқланиши кутилмоқда. Мазкур дастурга биноан 1115 та давлат улуши мавжуд бўлган корхоналар хусусий секторга сотилиши режалаштирилган.

Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномасида таъкидланганидек, йирик саноат корхоналарида янги инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш билан бирга, ушбу корхоналарни халқаро молия бозорининг тўлақонли иштирокчисига айлантириш вазифаси қўйилган. Бунинг учун 2020

йилда халқаро стандартлар асосида молиявий ҳисоботларни тузиш, захираларни қайта ҳисоблаш, корпоратив ошкораликни татбиқ этиш каби ишларни якунлаш зарурлиги белгилаб қўйилган.

Мамлакатимизда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш чора-тадбирларида белгиланганидек, Давлат активларини бошқариш агентлиги 2020 йилдан бошлаб, давлат улуши бўлган хўжалик жамиятлари ва давлат корхоналарининг МХХС асосида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тайёрлашга ўтиш жадвали ҳар йили тасдиқланиши ва 1 июнга қадар расмий веб-сайтида эълон қилинишини таъминлаш вазифаси қўйилган.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Проф. М.К.Пардаевнинг фикрича молиявий барқарорлик коэффицентлари гуруҳи компания эгалари ва кредиторлар ўртасидаги таваккалчиликнинг қандай тақсимланганлигини кўрсатади. Унда молиявий қарамлик ва молиявий мустақиллик, активларнинг қарамлик коэффиценти, фоизни коплаш коэффиценти каби коэффицентлардан фойдаланиш таклиф қилинган.

Иқтисодчи олим Б.Ж.Ҳакимов корхоналарнинг жами активлари таркибида пул маблағлари энг муҳим молиявий актив сифатида тан олиншини эътироф этади. Демак корхонанинг тезкор ликвидлиги яъни жорий активлари билан жорий мажбуриятларини коплаш коэффиценти айнан пул маблағарига боғик бўлган муҳим иқтисодий кўрсаткичдир.

Шуни таъкидлаш лозимки, корхоналарда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этиш, уларни банкротликдан чиқариш ва молиявий соғомлаштириш моделини танлаб олиншига бевосита боғикдир. Халқаро тажрибани тадқиқ этиш натижаларининг гувоҳлик беришича, ҳозирги кунда иқтисодий ночор корхоналарни соғомлаштиришни меъёрий-ҳуқуқий тартибга солиш бўйича 2 та йўналиш амал қилмоқда: Биринчи йўналишнинг моҳияти шундан иборатки (АҚШ, Франция ва бошқа давлатларда) ривожланаётган давлатлардаги банкротликка оид ҳуқуқ нормаларида ночор ахволга тушган корхонани имкон қадар сақлаб қолиб, уни ночор ахволдан чиқаришга кўпроқ эътибор берилади. Бундай тажриба Республикамиз иқтисодиётида қўлланилган бўлиб, иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларининг балансига ўтказилиб, уларни молиявий соғомлаштириш чора-тадбирлари кўрилган.

Қонунчиликдаги иккинчи йўналиш бўйича (Англия, Германия ва бошқа давлатларда) банкротликка оид қонунчиликнинг моҳияти асосан ночор ахволга тушган корхонани тезроқ тугатиб (банкрот қилиб), унинг кредиторлари қарзини қайтаришга қаратилган бўлади. Мазкур тажрибадан иқтисодиётимизнинг ҳозирги ривожланиш даврида фойдаланиш мўлжалланмоқда. Бунда корхоналарни қайта ташкил қилиш, уларнинг мулк шаклини узгартириш, хусусан хорижий инвестицияларни жалб этиш бўйича стратегик режалар тузилмоқда.

Тадқиқот методологияси

Мазкур мақолада илмий билишнинг анализ ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли ёндашув, статистик ва молиявий таҳлил ҳамда иқтисодий-математик усуллардан фойдаланилди

Таҳлил ва натижалар

Молиявий ахволи ночор бўлган ва молиявий соғломлаштирилиши талаб этиладиган корхоналарнинг молиявий ҳолатини таҳлил қилиш.

Тўлов қобилияти (қоплаш) коэффициенти нафақат дебиторлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилиш ва тайёр маҳсулотни қулай шароитда сотиш шарти билан, балки бошқа моддий жорий (айланма) маблағлар элементлари шароитида баҳоланувчи корхонанинг тўловга қобилигини кўрсатади. Коэффициентнинг камайиши корхона тўлов имкониятларининг пасайиши ҳақида хабар беради.

Коэффициент қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$T_{\text{кк}} = \frac{\text{жорий (айланма) активлар } A_2}{\text{жорий мажбуриятлар}} \quad \frac{P_2 - U_{\text{мм}}}{\text{бунда:}}$$

A_2 — жорий (айланма) активлар (ишлаб чиқариш захиралари, тайёр маҳсулот, пул маблағлари, дебиторлик қарзлари ва б.), баланс активининг II бўлими, 390-сатр;

P_2 — мажбуриятлар, баланс пасивининг II бўлими, 770-сатр;

$U_{\text{мм}}$ — узок муддатли мажбуриятлар (бухгалтерия баланси 490-сатр).

Агар тўловга қобилият коэффициенти ҳисобот даври сўнгида 1,25 дан паст қийматга эга бўлса, корхона тўлов қобилиятига эга эмас деб ҳисобланади.

Иқтисодчи олим М.Рахимов, тўлов қобилияти (қоплаш) коэффицентини жорий ликвидлик даражаси коэффицентини ($K_{\text{л}}$) деб номлаган ва уни аниқлаш учун оборот активларни жорий мажбуриятларга бўлишни таклиф этган. Бунда муаллифнинг "жорий активлар ликвидлиги" атамасини қўллаганлиги иқтисодий моҳиятига кўра формуланинг мазмунини ўзида тўлиқ акс эттирган.

Фикримизча, амалдаги низом ва регламент бўйича эса бу атамани “тўлов қобилияти” деб номланиши ўз моҳиятини тўлиқ очиб беролмайди, деб ўйлаймиз. Бунинг боиси, тўлов қобилияти нафақат жорий, балки узок муддатли активлар бўйича ҳам тўловларни ўз ичига қамраб олиши билан изоҳланади.

Активлар ва харажатларнинг рентабеллик коэффицентини корхонанинг молия-хўжалик фаолиятининг фойдалилик (зарарлилик) даражасини кўрсатади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, юқоридаги формулани ҳисобот йилининг соф фойдаси (тақсимланмаган фойда)га нисбатан ҳисоблаш бу коэффицентнинг аниқлигини оширишини ва корхона ихтиёрида қоладиган қайта инвестициялаш ёки истеъмол жамғармасини шаффоф ҳолда кўрсатиб

беради, чунки солиқ тўлагунча бўлган фойда бу хали корхонанинг рентабеллигини тўлақонли ўзида мужассам эта олмайди.

Агар ҳисобот даври учун рентабеллик коэффициентлари нолдан паст (манфий кўрсаткич) чиқса, корхона зарар кўриб ишлаётган; 0,05 дан паст чиқса, корхона паст рентабелли (монопол корхоналардан ташқари) ҳисобланади.

Проф. Б.А.Хасановнинг таклифича активлар рентабеллигини аниқлаш бозор муносабатлари шароитида жуда муҳимдир. Бунинг учун қимматли қоғозларнинг иккиламчи бозорини ривожлантириш зарур, чунки ривожланган мамлакатларда капитал рентабеллиги акциядорлик капиталининг рентабеллиги билан ўлчанади. Уни ҳисоблаш учун муаллиф Дюпон формуласи ва пирамидасидан фойдаланишни таклиф қилади. Бунга иккита омил таъсир қилади. Биринчи омил капиталнинг даромадлилиги бўлса, иккинчи омил капиталнинг айланувчанлик коэффициенти ҳисобланади.

Хўжалик юритувчи субъектлар рентабеллигини ҳисоблашни унинг мол-мулкига ва капиталига нисбатан ҳисоблашни проф. Э.А.Акрамов, М.М.Тўлахўжаева, А.Н.Ли ва бошқалар ҳам тавсия қилишган.

Ҳисобот даври якунида 1 дан паст қийматга эга бўлса, бунда корхонанинг молиявий ахволи барқарор эмаслиги маълум бўлади. Шу ўринда таъкидлаш зарурки, амалдаги бухгалтерия ҳисобининг юритилиши баланснинг пассив томонидаги I бўлимда акс эттирилган "устав капитали"нинг доимий ўсиб боришига мос келмайди. Бунинг сабаби корхонанинг устав капитали у ташкил этилган вақтда шакллантирилади ва кейинги даврларда асосий ва айланма капиталнинг кўпайишига ёки камайишига таъсир кўрсатмайди. Бунда корхонанинг жорий мажбуриятлари доимий суръатда ўсиб бориш тенденциясига эга бўлади, унинг Устав капитали эса ўзгармас бўлиб қолаверади. Демак, Низомда тавсия қилинган мазкур кўрсаткич белгиланган мезондан паст чиқаверади, ўз навбатида корхона сунъий банкрот ҳолатида бўлади ва уни тугатишга (таркибий ўзгартиришга) сабаб бўлади.

Хулоса ва таклифлар

Амалдаги "Давлат иштирокидаги корхоналарнинг молиявий-иқтисодий ҳолати тахлилини ўтказиш регламенти"да корхона тўлов қобилятини ҳисоблашнинг фақат битта усули яъни мутлоқ тўлов қобилятини аниқлаш усули келтирилган, аммо тезкор ва жорий ликвидлик коэффициентлари инобатга олинмаган. Натижада корхонанинг молиявий ҳолати унинг қийин сотиладиган айланма маблағари ва ундирилиши даргумон бўлган дебиторлик қарзларига боғлиқ бўлиб қолмоқда, бунинг оқибатида корхоналар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар қарздорлик занжирига айланиб кетмоқда. Шу муносабат билан халқаро экспертлар томонидан тавсия қилинган мутлоқ ва жорий ликвидлик коэффициентларини ҳисоблашни амалдаги меъёрий-ҳукукий ҳужжатларга киритишни таклиф этамиз.

Молиявий барқарорлик коэффициентини аниқлашда ҳозирги пайтда амалиётда қўлланилаётган солиқ тўлагунча бўлган фойдани харажатларнинг жамига бўлиб топиш усули тавсия қилинган. Бирок бу усул харажатларни

бошқаришга қаратилган бўлиб, у мулкдан самарали фойдаланиш борасидаги кўрсаткичларни ўзида акс эттирмайди. Шунининча олиб, корхоналарда самарадорликни ҳисоблашда асосий ва айланма маблағ (капитал) рентабеллиги кўрсаткичидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Республикамизда 1115 корхона ва ташкилотлар давлат улушлари тўлиқ сотилади(Инфографика). 2020 йил 13 март. www.xs.uz/uzkr/post/respublikamizda-1115-korkhona-va-tashkilotlar-davlat-ulushlari-toliq-sotiladiinfografika
2. Давлат активларини бошқариш агентлигининг асосий вазифалари. <http://www.davaktiv.uz/uz/home-ru-ru-3/zadachi>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. www.president.uz/uz/lists/view/3324
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. "Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида". 2020 йил 24 февраль. www.uz.uz/uz/documents/moliyaviy-isobotning-khal-aro-standartlariga-tish-b-yicha-sh-25-02-2020
5. М.К.Пардаев, И.Т.Абдукаримов, А.А.Абдиев, Б.И.Исроилов Корхоналарда молиявий ҳисоботлар тазлили. Ўқув қўлланма. Тошкент, Солиқ Академияси, 2008. - 78 бет.
6. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O'quv qo'llanma Raximov M.Yu. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Toshkent Moliya instituti. -T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2013. 392 b.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Давлат иштирокидаги корхоналарни молиявий соғомлаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2018 йил 14 декабр, 1013-сон. 2-илова. Давлат иштирокидаги корхоналарнинг молиявий-иқтисодий ҳолати тахлилини ўтказиш регламенти. www.lex.uz/docs/4106617
8. Calculation of the invested capital profitability in the financial condition analysis process. Khasanov B.A., Mukumov Z.A., Alikulov A.I., Djumanova A.B., Eshboev U.T., Hasanova R.B. International Journal of Advanced Science and Technology. Vol. 28, No. 14, (2019), pp. 42-48
9. Akramov E.A. Korxonalarining moliyaviy holati tahlili. O'quv q'llanma. - T.